

SZEMPONTOK A 21. SZÁZADI VILÁGGAZDASÁG ÉRTELMEZÉSÉHEZ

MÉSZÁROS REZSŐ

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság és Társadalomföldrajzi Tanszék 6701, Szeged, Pf. 650
E-mail: mrezo@geography.hu*

Összefoglalás: A tanulmány nem a teljesség igényével íródott. Inkább szubjektív válogatás korunk gazdasági helyzetéről, a globalizációról, a világméretű átalakulási folyamatokról és ezek megértéséhez szükséges némi történeti háttérről. Az időpont a 21. század kezdete, első másfél évtizede, de a 21. századi folyamatok többsége nyilvánvalóan nem ebben a században kezdődtek. Az előzmények zöme a 20. században alakult ki. Különösen a 20. század második felétől indul el a nagy hatású bonyolult, ellentmondásos folyamatrendszer, amelynek sok tényezője a tudományban, technikában, technológiában, társadalomban, politikában, és még számos más területen szemléletében is „átfolyik” a 21. századba. De látni, hogy a 21. század első másfél évtizede sajnos nem minden területen a 20. század egyenes és „békés” folytatása. Néhány terület (különösen a tudományban) „szárnyalása” tovább tart, de az emberiség még mindig az alapfeladatok megoldatlanságával küzd (éhezés, szegénység, szociális ellátás, környezeti problémák stb.). Erősödik a civilizációk közötti ellentét, harc is, miközben egyre fokozódik a globális és a regionális terrorizmus. Ráadásul a világgazdaság sincs túl jó állapotban.

Kulcsszavak: világgazdaság, globalizáció, átalakulási folyamatok, jövőképek, földrajz

1. BEVEZETÉS

Simai Mihály közgazdász markánsan fogalmazott 2007-ben, amikor széles összefüggésben írta le a 21. századi világot és benne a világgazdaságot. Az volt a véleménye, hogy „A XX. század utolsó szakaszát és a XXI. század első évtizedeit a jövő történészei valószínűleg az emberiség történelme olyan ritka és sok tekintetben precedens nélküli szakaszának fogják tekinteni, amelyre a globális fejlődés számos fontos területén végbemenő változások egybeesése volt jellemző. E változások a világpolitikában, s a nemzetközi hatalmi viszonyok rendszerében, bolygónk népesedési viszonyaiban, a tudományos és technikai fejlődésben, az intézményrendszerekben, az emberiség és a természeti környezet viszonyában, s a társadalmi viszonyok rendszerében külön-külön is „transzformációk”, amelyek az adott terület rendezőerőit, jellemző sajátosságait, globális és regionális következményeit radikálisan átalakították” (Simai 2007). László (2008) tudományfilozófus is gazdasági, társadalmi és tudományos változás szükségét szorgalmazta, de más hangsúlyokkal. Arról írt, hogy a 21. század első évtizedében az emberiségnek számos újdonsággal kell szembenézni, amely érinti az egyéneket és a közösségeket is. Az emberi világ változtatás nélkül nem tartható fenn. László Ervin makrováltást javasolt a társadalomban, „halványan” a gazdasági rendszerekben, és paradigmaváltást egyes tudományokban.

2. KÉSZÜLÉS A 21. SZÁZADRA

Szinte minden tudományág már jó előre kialakította álláspontját, vagy inkább megközelítési stratégiáit az új évszázaddal kapcsolatban. Ez lényegében egyfajta versenyképesség előtérbe helyezése, vagy az adott szakmai jövőkutatás. Amikor a társadalomföldrajz elmúlt tizenöt évéről beszélünk, azt hittük, hogy a 20. századi fő trendek legalább a 21. század elején folytatódnak. Tulajdonképpen ez is történt, de valójában egyik-másik trend akkora változáson ment, meg keresztül, hogy helyénvaló feltenni a kérdést: olyan átalakulás tanúi vagyunk-e, amelyek alkalmazkodik a változó helyzetekhez, vagy teljesen új jelenségek, folyamatok kialakulásának vagyunk a kortársai, vagy éppen mindkettőnek? Minden bizonnyal mindkettőnek, csak azt nehéz eldönteni, hogy melyik-melyik?

A 20. század második felében széles és mély átalakulások indultak el a világ sok országában, régiójában, a gazdaságban, a társadalomban, a kultúrában és még számos területen. Új minőségek, új megoldások születtek és terjedtek el. Ezek az átalakulások bonyolult folyamatok voltak, amelyekbe új és új tényezők és szereplők léptek, lépnek be. Jellemzővé vált, hogy az átalakulási folyamatokban egyre inkább meghatározóvá vált a tudomány szerepe.

A 20. századot jellemző gyors és nagy távlatokat nyitó tudományos technikai fejlődés azonban felerősítette a globális és regionális gazdasági, társadalmi, kulturális, szociális egyenlőtlenségeket is, amelyek konfliktushelyzeteket hoztak létre. Pontosabban új konfliktushelyzeteket hoztak, hoznak létre. Az egyenlőtlenségek már a 20. század második felében is sok vonatkozásban megjelentek. Egyik különös formája volt az egyenlőtlenségeknek a vallási, kultúrák közötti, szélesebb értelemben civilizációk közötti összecsapás, harc. Ezekben a témákban olyan elméletek születtek, amelyek igen nagy publicitást kaptak, és hatásuk aligha vitatható. Vagyis a 20. század végén a 21. század elején ez az új konfliktus felerősödött, és a 21. század második évtizedében globálissá terebélyesedett, amit a terrorizmus és a kiberháború még súlyosabbá tesz.

Ezeket a válsághelyzeteket (társadalmi konfliktus helyzeteket) még a múlt században sokan leírták, előre jelezték. Van azonban néhány kiemelkedő munka, ami óriási érdeklődést váltott ki és nemcsak szűk szakmai körökben olvasták (néhányukat ma is olvassák), hanem milliók érdeklődését váltották ki.

Fukuyama (1989) filozófus, közgazdász nagy feltűnést keltő és óriási vitát kiváltó cikket írt a *The National Interest* folyóiratba „A történelem vége?” címmel, amelyben kifejtette, hogy a liberális demokrácia, az ideológiai előrehaladás, és az erre épülő kormányzás az emberiség fejlődésének végét jelenti. Lényegében ennek a feltevésnek a továbbfejlesztett változata az 1992-ben megjelent „A történelem vége és az utolsó ember” című könyve. Fukuyama (1992) azt az elképzelését igyekezett igazolni, hogy az emberiség történelme következetes. Nem vitatta, hogy a 20. század nagy katasztrófái pesszimizmust okoztak, de arra is hangsúlyosan utalt arra, hogy a megdönthetetlennek vélt diktatúrák egymás után omlottak össze. Végül is a korábbi cikkéhez (Fukuyama 1989) képest kissé finomított álláspontján abban a tekintetben, hogy a meglévő gondok, nehézségek a liberális elvek alapján is megoldhatóak, és néhány esetben nem annyira súlyosak, hogy azok feltétlenül a társadalom összeomlásához vezessenek.

Huntington (1996) politológus igen kedvelt, de sokat bírált elméletének egyértelmű mondanivalója az, hogy arra kell felkészülnie az emberiségnek, hogy a nyugati típusú demokrácia világméretű elterjesztése, stabilizáció helyett a különböző kultúrák, civilizációk egymásmellettsége, az alapvetően eltérő értékek miatt, állandó konfliktusok forrása lesz a világon. Könyvének címe is pontos kifejezi ezt: „A civilizációk összecsapás és a világrend

átalakulása”. Huntington úgy gondolta, hogy a nyugati civilizációk fennmaradásának az a feltétele, hogy elfogadják a többi civilizációs világrend tényét és létét. Senkinek sem kötelessége mástól automatikusan átvegye annak értékrendjét. Huntington véleménye szerint az emberiség története tulajdonképpen a civilizációk története, és a népek a különböző civilizációkhoz tartoznak. A civilizáció az emberek legmagasabb szintű kulturális csoportosulása, és ez egyben a kulturális identitás legtagabb szintje is. De nem ez a meghatározás keltett vihart, hanem az ebből levont következtetés. Huntington ugyanis háborúkat jósolt, amelyek a civilizációk között fognak történni, és új világrend alakul ki. Figyelemre érdemes levezetést tett egyes régiók népességének öntudatra ébredése, a tradíciók és a gyors gazdasági fejlődés között, amelyek világgazdasági összefüggésük is (például az ázsiai térség fejlődése). Nagy ívű elméletét végül is leszűkítette az iszlámra. Több alkalommal és több helyen indokolta, hogy a világpolitika az iszlám háborúk korát éli, és a muszlimok egyre gyakrabban összeütközésbe kerülnek egymással és más népekkel. A terrorizmus is nagyrészt hozzájuk köthető. (Azóta ez már kiteljesedett, és igen nagyméretű regionális háborúvá, globális terrorizmussá vált).

Fukuyama (2002) éppen azért marasztalta el Huntington-t, mert ragaszkodott ahhoz, hogy a Nyugat és az iszlám világ konfliktusa a civilizációk harcává, a kultúrák összecsapásává vált. Fukuyama úgy látta, hogy a harc nem a Nyugat és az iszlám között zajlik, hanem ez a harc a terrorizmus elleni küzdelem.

Más, az előzőektől eltérő koncepciók is születtek, amelyek közül három feltétlen bemutatásra érdemes.

Toffler (1980) szociológus és jövőkutató munkája más. „A harmadik hullám” című nagy feltűnést keltő, sok nyelvre lefordított mű a jövő fő fejlődési irányát vázolta fel és optimista végkicsengésű. Toffler – aki egy időben nem tartozott a geográfia kifejezett barátai közé – fölfogásának alaptétele az, hogy a világ nem rohan feltétlenül a pusztulás felé. Feltételezte, hogy ugyan nagy nehézségek árán, nagy strukturális átalakulásokkal, jobb jövőt lehet felépíteni. Reményei szerint egy új szintézist alkotott, „a XXI. század demokráciáját”, ami a tudományos-technikai forradalom egyenes következménye. Ez a társadalom már a „szuperindusztriális” társadalom. Toffler történelemszemléletében az emberiség története más szempontok szerint jelent meg. A civilizáció történetét három nagy változásra, három nagy hullámra osztotta föl. Az első hullám a mezőgazdálkodás szakasza, a második hullám az ipar szakasza volt. A harmadik hullám pedig a 20. század utolsó évtizedeiben alakult ki. A harmadik hullám alapvetően új körülményeket, életmódot teremt, új életfilozófiát alakít ki az ember számára, és az elérendő cél az információs társadalom. A kialakuló új civilizáció új viselkedési normákat, új mentalitást kíván, és túlmutat az energia, a pénz és a hatalom meghatározó koncentrációján. Ez az új civilizáció természetesen nem a semmiből jön létre, egyes alkotó elemei már funkcionálnak. Sokan vannak, akik már megpróbálják a „holnaphoz” igazítani életritmusukat, de még sokan vannak azok is, akiket ez a várható jövő rémülettel tölt el. A harmadik hullám elmélet forradalmian újat akar, de sok kérdés merül fel, amelyeket itt most nincs alkalom részletezni. Annyit azonban érdemes megemlíteni, hogy a harmadik hullám kiteljesedésével új globális és regionális kérdések adódnak a civilizáció értelmezésével kapcsolatban is, nemcsak a földrajzi megjelenésével (kiterjedésével) összefüggésben.

Az 1990-es évek második felében Castells (1996) szociológus „Az információs kora” című háromkötetes művével a tudományos világ érdeklődését váltotta ki. Ez a trilógia beleillik az előbbi sorozatba abból a szempontból, hogy az emberi együttélés új formáiról, módjairól írt. Castells a hálózati társadalom felismerője és ennek a rendszernek a kidolgozója volt. Hangsúlyozta az identitás új típusú szerepét, felismerte az áramlások terének általános

jelentőségét, az információs társadalom megvalósulásában látta a jövőt. Az információs társadalommal kapcsolatban adódó kérdéseket strukturális összefüggésben szemlélte, minden kérdést így vetett föl, vagyis azok hogyan hatnak a társadalom működésére. Elméletének lényege az, hogy az információs társadalom új formája az emberi együttélésnek. „Az információ kora” áttekintette az információs technológia átalakulásának legfontosabb kérdéseit, érintette a globalizáció egyes összefüggéseit is.

Mind a négy elmélet közvetett vagy közvetlen módon kapcsolatba kerül a gazdasággal, a világgazdasággal. De, ha a gazdaságról, világgazdaságról van szó, nem mellőzhető Wallerstein (1983) szociológus, történész elmélete, „A modern világgazdasági rendszer kialakulása”, amelyet a szerző több alkalommal kiegészített, finomított. Az elmélet lényege az, hogy a 16. századtól kezdődően a világ egyes részeinek gazdaságai nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódtak össze, egységet alkottak, amelynek működési alapja a tőkefelhalmozódás. A világregndszer kialakulása hosszú, több évszázados folyamat eredménye, amelyet lényegében a nagy földrajzi felfedezések indítottak el. A folyamat első szakaszában egyes, főként a gyarmatokkal rendelkező európai országok, új társadalmi, politikai struktúráját igyekeztek felépíteni a régi középkori struktúra helyett. A 19. század második felében már látszott, hogy a világregndszeren belül, azzal szoros összefüggésben létrejön a világgazdasági rendszer, amely sem gazdasági, sem kulturális vonatkozásban nem homogén. Wallerstein olyan hierarchikus modellt alkotott, amelynek lényeges eleme a centrum és a periféria. Ezek nem köthetők állandó földrajzi helyekhez, hanem inkább a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt egységek és helyek. A centrumok a fokozatosan fejlődő térségek, amelyek növekedési pólusokká válnak, a többiek perifériákká süllyednek. A félperifériák átmeneti térségek, amelyek előtt a fejlődés vagy leszakadás lehetősége egyaránt előttük áll.

3. NAPJAINK VILÁGGAZDASÁGA – SOK KÉRDŐJELLEL

A világgazdaság szerkezete szinte soha nem volt állandó. A 21. század elején is átalakulások történnak a világgazdaságban. Kutasi (2010) szerint a legfontosabb átalakulás a feldolgozóipar, illetve néhány közepes tudásigényű, a termeléshez kapcsolódó szolgáltatás kiáramlása a fejlett országokból a fejlődők felé. A folytatnak az a jelentősége, hogy sok harmadik világbeli országnak új lehetősége nyílt a jövedelmi és a technológiai felzárkózásra.

A gazdasági hatalom világszerkezete is változik a jövedelemtermelési lehetőségek újraelosztásával. Véget ért a kétpólusú világregnd a Szovjetunió megszűnésével. Most, hogy az Amerikai Egyesült Államok már nem egyértelmű hatalma a világregndnek egyre inkább felmerül a többpólusú világregndszer, mint jövőbeli megoldás, de felvetődött a pólus nélküli világregnd lehetősége is. A G8-ak helyet 2008-tól a G20-ak csoportja tárgyal a legfontosabb nemzetközi kérdésekről, problémákról. Ugyanakkor egyre erőteljesebb az a G2 forgatókönyv is, amelyben a jövőben visszaáll a kétpólusú világregnd, de ebben az Amerikai Egyesült Államok és Kína lesz a két meghatározó erőpólus (Kutasi 2010).

A világgazdaság fő fejlődési irányait számos bizonytalansági tényező befolyásolja. A világ vezető tudósai, közgazdászai remélték és még mindig remélik, hogy a tudástársadalom alapvető fordulatot hoz a tudásalapú gazdaság megvalósításában. Erre valóban vannak biztató elemek, de egyben ez a 21. század egyik legnagyobb bizonytalansági tényezője is. Ha a téma összefüggésrendszerét kiterjesztjük, akkor még bonyolultabbá válik a kérdés, hiszen figyelnünk kell más fontos tényezőkre is. Többek között arra, hogy a 21. században tovább

folytatódnak a korábban is tapasztalható kedvezőtlen szociális folyamatok, és az aránytalanságok a demográfiai viszonyokban, főként a regionális méretekben. Súlyos helyzetet teremthet az ökológiai válság, a környezetszennyezés és a globális klímaváltozás nagyon bonyolult problémaköre is. Fontos szempont, ami gazdaságfilozófiai kérdésként is megfogalmazható, hogy miként alakul a kapitalizmus világméretű rendszere. Alapvető kérdés, hogy milyen mértékben hatnak a világgazdaság működésére a 21. század eddig eltelt éveiben gyakran válságokkal küzdő nemzetközi pénzüpiacok. A világgazdaság alakulásának sorskérdése továbbá, hogy az információs és kommunikációs technológia jövőbeni fejlődésének irányai merre vezetnek, és milyen hatást fejtenek ki? Lehetséges, hogy új térbeli konfigurációk alakulnak ki és ezek a változások hatással lehetnek a településhálózat fejlődési folyamataira is.

Többnyire egyetértés van abban, hogy a 21. század gazdasági fejlődésének egyik fő kérdése az, hogy hogyan, milyen formában és milyen sebességgel megy tovább az a folyamat, ami a 20. század második felében a világgazdaság egyre mélyebb integrálódását eredményezte, vagyis a *globalizáció*. Feltehetően a 21. században is ez lesz az egyik legnagyobb problémát okozó világfolyamat. Ez a folyamat azonban – feltehetően - még inkább összetettebbé, kiegyensúlyozatlanabbá és ellentmondásosabbá válik. A globalizáció fogalmának meghatározására számos kísérlet történt, ezek közül csak Peter Dicken (2015) geográfus fölfogására térek ki. Dicken véleménye szerint a globalizáció olyan megközelítés, amely mélyen összetett, egymással kapcsolatban lévő gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok összessége. A globális gazdaság térben, időben egyenlőtlenül működik, és jelentős hatással van az emberek életére. A mai globális gazdaságban a termelés, elosztás, fogyasztás újjáalakítására nincs egységes álláspont. Egyre inkább megoszlanak a vélemények például a 2008-as globális válság hatásáról, a nemzetközi vállalatok adót elkerülő stratégiájáról, folyamatosak a viták a gazdaságot irányító intézményekről, a foglalkoztatottságról a fejlett, feltörekvő és a fejlődő országokban, de nagy vita van a formális regionális és az informális gazdasági szervezetekről is.

A globalizációt többnyire a világgazdaság globalizációjával, a világkereskedelem és a pénzügyek globalizációjával szokás azonosítani. Holott a világgazdasági globalizáció mellett, azzal szoros összefüggésben a *kultúra globalizációja* is az egyik nagyhatású társadalmi, gazdasági eseménysorozat a közelmúlt és napjaink történetében. Bayer (2002) szerint „A kulturális diffúzió és a kulturális termelés és fogyasztás globális rendszerré szerveződése a globalizációnak talán a leglátványosabb és robbanásszerűen táguló területe... A globalizáció egyik legközvetlenebbül érzékelt és tapasztalt formájának tehát éppen a kulturális globalizációt tartják” (im. 755 o.). Bizonyos, hogy alapvető minőségi változást a kulturális globalizációban a média globalizációja hozott, egyrészt azzal, hogy létrejött a világháló, másrészt azzal a technológiai lehetőséggel, hogy a média és a kibertér kapcsolatrendszere egyre bővül. Az előző fejezetben két szerző, Toffler (1980) és Castells (1996) is kitért arra, hogy a globalizációval szoros összefüggésben van az *információs társadalom* rendszereivel is, azzal együtt, hogy a fogalom interdiszciplináris, és a különböző tudományterületek más-más tartalommal használják. Az információs társadalom központi elemei (a tudás, az információ, az információs és kommunikációs technológiák felhasználása és azok elterjedése) azonban a világgazdaságnak is egyre inkább meghatározó szempontjaivá váltak. Ezért az információs társadalom és a világgazdaság különböző mértékben és eltérő tartalmi elemekkel, de fokozódó sebességgel összekapcsolódnak. Z. Karvalics (2007) ezen túl általános megállapításon finomított, bár konkrétan nem tért ki a gazdasági összefüggésekre. Véleménye szerint az információs társadalom kronologikus rendben értelmezhető, vagyis erősen történeti fogalom:

egy társadalmi állapotra, minőségre utal, egy előző állapothoz képest. Különböző paraméterek alapján kijelenthető, hogy az adott társadalom már „elérkezett” az információs társadalomba. Nincs közmegegyezés azonban a paramétereket illetően, hogy mikor lehet egy országot az információs társadalomba „elérkezettnek” nyilvánítani. Társadalomföldrajzi nézőpontból még ki lehet egészíteni ezt a megállapítást néhány tétellel. Főképpen talán azzal, hogy az információs társadalom térbeli terjedése egy-egy országon belül nem, vagy nagyon ritkán hullámszerű. Maradnak „fehér foltok”, így a terjedés lehet szabálytalan térbeli alakzatú is, és ez nyilván regionálisan és globálisan is igaz.

A globalizáció erősíti a funkcionális és transznacionális kapcsolatokat, fokozza a sokoldalú együttműködési hálózatok kialakulását a világgazdaságban. De hozzájárul a különbözőségek növekedéséhez is (Simai 2007). Ismert, hogy a gazdasági globalizáció egyre inkább multikulturálissá vált, és a transznacionális vállalatokkal átszőtt világgazdaság nagyon sérülékeny. Mégis számos érv sorakozik a globalizáció „megőrzése” mellett. Annak ellenére, hogy ennek a struktúrának, működési mechanizmusnak a fenntartása nagy költségekkel és nagy kockázatokkal jár. Nagy kérdés, hogy ez a rendszer, ez a folyamat meddig folytatódik, vagy társadalmi, politikai, illetve környezeti okok miatt bekövetkezik a lassulás, vagy olyan átalakulás, ami már nem a régi értelemben vett globalizáció. Mert valójában a jelenlegi globalizációs gazdasági rendszer elavult. Ha nem történik viszonylag gyorsan hatékony gazdaságfilozófiai koncepció kialakítása, és erőfeszítés az átalakítására (vagy megváltoztatására), akkor a globalizáció előnyei elvesznek. Ez kétségkívül megrendítő erejű hatással lehet a világgazdaság teljesítményére. Az egyenlőtlenségek tovább nőnek és nagy valószínűséggel új egyenlőtlenségek jöhetnek létre globálisan és regionálisan egyaránt.

4. ÖSSZEGZÉS HELYETT

Gyakran éri bírálat a földrajztudományt, hogy a nagy elméletalkotó tevékenysége gyenge, többnyire a jelenben felmerülő kérdésekre ad válaszokat, globális összefüggésekkel nem foglalkozik. Ez részben igaz. Bár éppen a földrajz életképességét bizonyítja, hogy – érzékelve a társadalom, a gazdaság és a környezet struktúrájának, a vele kapcsolatos tevékenységek és szemléletek újabb és újabb változását – igyekszik új megközelítésekkel alkalmasnak mutatkozni a változások térbeli összefüggéseinek elemzésére és értelmezésére. Az is feltehetően igaz, hogy mostanában nem születnek átfogó, nagy elméletek, de részterületeken, interdiszciplináris team-munkákban gyakran születnek érdekes, szakmák előre mozdító új-donságokat, új tudományos eredmények. Minden bizonnyal az is állítható, hogy szinte valamennyi elhivatott geográfus gondolatvilágába beépült tudományterünk jövőjének sorsa. Már a 20. század első harmadában voltak geográfusok, akik azon morfondíroztak, hogy vajon milyen lesz a 21. században a földrajz. A folyamat az 1980-as évek után fölgyorsult. Nagyon fontos azonban az a tény, hogy míg korábban a társadalomföldrajz merített más tudományágak eredményiből, az ezredforduló körüli időktől viszont más tudományága (a szociológia, a közgazdaságtan, egyes kulturális, történeti, az urbanisztikai) képviselői egyre többször válogatnak a geográfusok meglátásaiból. Tartok tőle, hogy a jövőben a még inkább felgyorsul az állandó változás. Azt hiszem a változás lesz az egyetlen biztos tényező, amibe „kapaszzkodhatunk” Akkor leszünk tehát versenyképesek, ha tudományágunkat jól helyezzük el ebben a változási folyamatban.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bayer J (2002) Globális média, globális kultúra. Magyar Tudomány 6:748-764
- Castells M (1996) The Rise of the Network Society, The Power of Identity: the information age, The End of Millennium. Blackwell, Oxford
- Dicken P (2015) Global Shift. The Guilford Press, seventh ed. New York, London
- Fukuyama F (1989) The End of History? The National Interest, Summer
- Fukuyama F (1992) The End of History and the Last Man. Penguin, London
- Fukuyama F (2002) Az iszlám, amelyik gyűlöli a Nyugatot. Élet és Irodalom 2:10
- Huntington SP (1996) The Clash of Civilization and the Remarking of World Order. Simon and Schuster, New York
- Kutasi G (2010) Régiók és piacok a világgazdaságban – általános körkép. In: Erőközpontok és régiók (szerk: Blahó A., Kutasi G.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- László E (2008) Világ váltás. A változás harmonikus útja. Nyitott Könyv, Budapest
- Simai M (2007) A világgazdaság a XXI. század forogatógáiban. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Toffler A (1980) The Third Wave. Bantón, New York
- Wallerstein I (1983) A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat, Budapest
- Z Karvalics L (2007) Információs társadalom – mi az? In: Pintér R (szerk) Az információs társadalom, Gondolat-Új Mandátum, Budapest